

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ЦІПКО Анатолій Валентинович

**СВІТОГЛЯДНИЙ СИМБІОЗ У ПСИХОЛОГІЇ
СВІТОВИХ ОБРАЗІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МІФОЛОГІЇ**

Спеціальність 10.01.07 - фольклористика

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1997

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Відділі фолкlorу Інституту українознавства Київського університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник - кандидат філологічних наук, доцент
О.М.Таланчук

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук, професор
В.А.Качкан
кандидат філологічних наук, доцент
Л.М.Копаниця

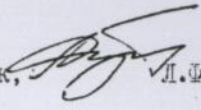
Провідна установа - Рівненський державний педагогічний інститут

Захист дисертації відбудеться 1 липня 1997 року на засіданні спеціалізованої ради Д 010128 по захисту докторських дисертацій з теорії літератури і фолклористики при Київському університеті імені Тараса Шевченка в конференцзалі за адресою: 252017, Київ-17, бульвар Шевченка, 14.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Київського університету імені Тараса Шевченка /вул.Володимирська, 58/.

Автореферат розіслано "1" червня 1997 р.

Вчений секретар спеціалізованої ради кандидат філологічних наук, Л.Ф.Дунаєвська доцент

Світогляд народу подібний до живого організму, який вбирає в себе з оточення дуже багато і тільки те, що йому одному користе не та потрібне. Але не просто вбирає, а перетворює, робить ці "вбирання" своїм надбанням, залишаючись водночас на позиціях своєї визначеності, кристалізованості. Цей організм прямує іманентно до своєї природи та її законів, при цьому він завжди віддає і щось своє до оточення. Це характеристика процесів історичних взаємодій світоглядних систем, які, безсумнівно, мали і свої результати. Тож, видається за доцільне схарактеризувати наслідки співдій у їхньому найглибшому розумінні.

У більшості випадків при розгляді цієї проблематики користуються терміном "синтез" або "синкретизм", які в перекладі з грецької означають з'єднання, складання. Але постає один проблемний момент щодо їхнього використання як найвичерпніших для таких описів.

У філософії термін "синкретизм" – різновид еkleктизму, тобто поєднання суперечливих, протилежних поглядів. Чи ж можуть ці терміни передати вповні ту ситуацію і ті світоглядно-культурні процеси, що відбулися на Русі-Україні переважно в X-XI ст?

На наш погляд, доцільнішим терміном, що визначає процес взаємовпливів наук, буде термін "симбіоз", який, за визначенням німецького ботаніка А. де Барі, позначає закономірне співжиття живих організмів та схожі процеси, що спостерігаються у світогляді. Через те видається, що цей термін буде найосвітлішим для визначення тих подій, що відбулися на землях Київської Русі в зазначений вище період. Той світогляд, який мають українці, – не поверхове напарування чи насмікування /еклектизм/, а справді симбіотизм – результат виваженої співмірності, а отже, і органіч-

ного злиття-існування, як і в симбіозі біологічному.

Тож, не віддалено-біжне "двовірство", але цілком усвідомлений однофідеїзм у світогляді українців найвлучніше, на нашу думку, проілюструє термін "симбіоз". Віднаходимо "симбіоз" з подібним означенням у літературному процесі і в термінологічному апараті М.Грушевського. Схилилася до його використання й О.Фрейденберг для визначення специфіки подібних явищ в добу греко-римської античності.

В усі часи свого існування людство було охоплене значним зацікавленням всезагальними проблемами світу. На цій основі й постало багато з тих питань, що ще здавна сформували науку гносеологію. Бо ж неможливим є виразно зградуювати та етапізувати поступи цілого людства на цій ниві.

Очевидно, що і в найдавніші часи людина ставила перед собою не менш значущі і вартісні запитання та завдання, аніж сучасники століття ХУІІ, або ж нашого ХХ, які й намагалися розв'язати. Все те, що має в своєму арсеналі гносеологія, постало та формувалося у Стародавньому світі.

Невід'ємною дієвою часткою в розв'язанні багатьох питань, через висвітлення чималої кількості активомеханізмів, є, звичайно, і психологія. Саме цей значущий внутрішній огроми "психе" — всенавантажений складник-ланка у розв'язанні питань гносеології.

Ідейне поняття "світової душі", не без участі, безумовно, й імпульсів зі Сходу, було розроблене і в пневматичній системі Платона. Певно, що "світова душа" у Платона була також "багато-складниковою", тобто являла собою систему підсистем. Кожна частина її становила невід'ємну неодмінність одного із системних рівнів. Тож, "світова душа" вмістила в собі і такі елементи, або їхні імпульси, як "етно-психе", саме вони і були рівнями системи "світової душі". Реальне відображення цього мало позначення в своєрід-

ності етнічних психологій, що єдналися в спиритичному універсалізмі.

Спиритичний універсалізм тісно пов'язаний і з моментами світоглядно-філософського, а отже, і культурного універсалізму. Ідеї та протообрази світу /це загальні архетипи/ теж мають як універсальні сутності, так і повне та конкретне своє "етно"-контекстове розкриття. Саме в цих контекстах вони є зонайбільш виявленими. Таким чином, слід звертати увагу не тільки на загальні питання й поняття, але, передовсім, на різні види цих понять серед різних народів, що й показує та розкриває значення і взаємний зв'язок різних світоглядних систем у світі. Свого часу зосереджував на цьому свою увагу В.Вундт. Особливістю вундтівської дослідно-теоретичної конструкції було те, що інтерпретативною частиною виступає саме психологія народів.

Існує тісний зв'язок міфології з релігією. Сама ж міфологія по суті релігійна.

Комплекс ранніх релігійних уявлень є багатопроярним, але в кінцевому зводиться до сукупності декількох форм і методів осмислення природи і місця в ній людини, зв'язків людей з навколишнім світом. Міфологія мала неабияке значення для розвитку мислення, вона роз'яснювала людям суть взаємовідносин з природою та вищими сферами.

Ще за часів З.Фрейда було доведено, міф є своєрідною напів-усвідомленою підсвідомою пам'яттю, в її поетичному, часом до невпізнаності завуальованому прояві.

Міф - не тільки пам'ять, а ще й вільний політ думки. Він обов'язкова на перших кроках форма прояву її в світі абстракт-

них ідей, що надає широкого простору для формування спекулятивних абстракцій. При цьому істотним є те, що міф має відбиття в колективній свідомості, а це поступово призвело до того, що чисто міфологічне мислення постушилося місцем такому, якому вже було властивим раціональне аналізування.

Однак перехід грані, що відокремлювала міфологічну думку від протофілософської, був помітним з великими труднощами, або і не помітним зовсім. Таким чином, все це систематизується в ось таке твердження: філософема з міфологеми.

Необхідної відповіді потребує й питання: чи можна назвати щось з міфологічних спадків саме українською міфологією? З певністю говоримо, що й на нього можна дати позитивну відповідь. Адже етнос, згодом нація, формується не враз і не в один момент, цей процес довгочасовий і неоднаковий у різних випадках, а триває інколи впродовж тисячоліть.

Сьогодні вже доведено, що українці - народ історії не тільки цього тисячоліття. Саме світогляд /міфологія та релігія/ і є тим найголовнішим вирізнявачем етнозгуроваднення. Власне світогляд формує підгрунття "езотеризму" етно-посвячених від відокремленого "екзотеризму" людського довкілля. На самих початкових стадіях утворення етносів виразно постає той світоглядно-ідейний стрижень, який слугує людському об'єднанню в його вирізненні і є в подальшому його провідною ідейною домінантою.

Тож, вже при формуванні з популю /людських/ - "елементів" певної єдності, хоча, десь ще і на віддаленні, проявляється ідейно-свідомісний /"етнічний"/ магнетизм спорідненості, що й постає згодом як ідеологія племені та платформа етносу. Все це, безумовно, стосується світоглядних показників міфології як етно-ідеологічного струменя.

Цікава й водночас складна тематика міфології, зокрема міфології слов'янської та старої слов'яно-руської /української/, має значне коло дослідників, які широко представлені в часі. Так, до них можна віднести й давньогрецького Геродота, згодом Прокопія з Кесарії, а ще пізніше - каноніка Гельмольда й т.ін. Безумовно, до цього ряду належить і постать Нестора-літописця. Але значний доробок цих історичних осіб полягає, перш за все, у фіксуванні сучасного їм матеріалу. Такою була специфіка тодішньої науки /значну кількість їхніх доробків використано в дослідженні/.

Цей перелік можна було б продовжувати й далі, зупиняючись послідовно на кожному столітті - чи то після Гельмольда, або ж Нестора.

Щонайбільша систематизація та випрацювання теоретичних засад у подібних питаннях відбулася переважно у ХІХ ст. Особливо цінними є праці дослідників, що в своїй роботі скеровувалися потребами та завданнями України й українськості /в основному й українського походження/. Тож, серед багатьох дослідників можна бачити як українських, так і російських, німецьких, польських та інших науковців. Слід зазначити, що широкого спектру питань, які порушено в роботі, прямо чи опосередковано торкалася значна кількість науковців. Серед них зазначимо такі прізвища, як М.Максимович, М.Костомаров, Я.Головацький, І.Нечуй-Левицький, В.Гнатюк, М.Сумцов, Х.Янцуринський, В.Шухевич, О.Потебня, О.Котляревський, М.Драгоманов, Г.Костельник, І.Франко, М.Грушевський, Т.Рильський, Є.Анічков, Л.Булаховський, О.Афанасьєв, Ф.Буслаєв, О.Веселовський, М.Гальковський, Є.Го-

лубинський, Є.Кагаров, М.Мюллер, М.Никифоровський, І.Собес-
тіанський, Д.Шепінг та ін.

Значного доробку додало в цьому спрямуванні й ХХ ст.. Над
цими питаннями працювали: В.Буряк, С.Мишанич, О.Мишанич, М.Па-
зюк, Н.Шумада, В.Давидюк, Л.Дунаєвська, С.Росовецький, М.Наєн-
ко, П.Кононенко, О.Тяланчук, Г. Усатенко та ін.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що світоглядні ма-
сиви, які розглядаються в роботі, не зачіпалися так широко в
дослідженнях впродовж тривалого часу. Причин було кілька. Перш
за все, це неможливість повного використання подібного мате-
ріалу через попередню заідеологізованість всього суспільного
життя, зокрема і науки. Коли ж подібний матеріал і використо-
вувався в загальних студіях, то помічалася певна його "поза-
сутнісність", тобто основні сутнісно - семантичні моменти за-
лишалися неначе побіч.

З давньою слав'янською міфологією було все начебто і зрозу-
мілим, але ж чи справді все? Спершу її визначали як щось недо-
вершене цілковито/де в чому тут негативно прислужилася зару-
біжна наука ХІХ ст. у порівнянні з іншими міфологіями, пред-
ставленими в світі/ Хоча, час ішов, оцінювальні судження зміню-
валися. Маємо значні наробітки в цій ділянці досліджень. Але
загалом цей матеріал потребує нової інтерпретації.

Актуальною має бути робота й з огляду на процеси, що відбу-
ваються в модерному літературотворенні, де немало й не останню,
або навіть провідну роль відіграє міфологічний струмінь та
конструювання міфо-просторів.

Долучаються сюди моменти психо-свідомісні, особливо якщо зважити на психологію сучасної людини, тобто слід зауважити й проблеми неперервної в часі "міфологічної свідомості", що починається на етно-психології та зумовленої нею психо-рецепторики естетико-культурних явищ.

Мета дослідження. Мета роботи - дослідити цілісний організм слов'яно-руського /українського/ світогляду з основними його рефlekтами на культурних рівнях, зокрема, фольклорному та мистецькому. Проаналізувати за допомогою семіотичних методів специфіку сутнісного функціонування в етно-культурному контексті світових образних універсалій /архетипів/.

Таким чином, виходячи з поставленої в роботі мети, намічено ряд конкретних завдань:

- розкрити генетично-фізичні і світоглядні умови й показники причетності протоукраїнців до світоглядного та культурного універсалізму;

- розглянути способи випрацювання практик осмислення й етно-інтерпретування світової гносео-естетичної проблематики.

- простежити основні моменти інформативного "циркулювання" у сферах так званого "вищого" та "низового" рівнів в українській культурі; дійти висновку: що ж собою являла культура українців загалом - "єдиний потік", чи два віддалених надто одне від одного явища. Водночас потверджується архаїчність /архїдавність/ фольклорної традиції;

- встановити основні активомеханізми інформативного надходження, а через те й сутнісного доповнення та семантичного

"обростання" світових образних універсалій в етно-культурному контексті українців /процеси світоглядної суперстратизації Середньовіччя/;

- діяти висновку щодо явищ, які розглядаються в роботі /чи світогляд українців - то двовірство-еклектизм, чи ж симбіотичний однофідейзм-сплав, зумовлений семантичною спорідненістю/.

Матеріалом для дослідження послужили поетичні й прозові твори із загальнофольклорного фонду. Аналіз базується на зразках із збірників В.Гнатюка /переважно колядки і щедрівки/, а також колядкового матеріалу, вміщеного у працях К.Сосенка. Використано збирацькі доробки П.Чубинського /казковий матеріал/, М.Драгоманова, І.Франка, Х.Яциуржинського, М.Сумцова, В.Перетца /твори апокрифічного характеру/. Окрім того, до дисертаційного дослідження долучено великий за обсягом масив візантійсько-руських літургійних поетичних творів, переважно із стародруків львівського та кмівського видання /"Анфологіонів", "Октоїхів", "Великих Четирь Міней" Дмитрія Ростовського, "Требників" домогиллянських та "Великого Требника" Петра Могили/, літературних творів доби барокко /Л.Барановича, І.Галятовського та інш./.

Зауважимо, що в роботі не ставиться основним завданням проаналізувати окремо жанри в їхній теперішній класифікації. Аналітичний підхід роботи зосереджено на "наджанровості", тобто розглядається інтелектуально-семантичний фон, формований основними образними домінантами в їхньому внутрішньо-структурному житті, які, безумовно, мають своє еманування в більшості з жанрів, хоча й не з однаковою виразністю.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що світогляд-

ний комплекс українців останнього тисячоліття чи не вперше розглядається через зіставний аналіз матеріалів фольклорного фонду та візантійсько-руської літургійної поетики на показниках семантичних рівнів та витворюваних ними семантичних полів /гносео-інтелектуальності/. Сюди також долучаються і естетико-поетичні показники як формальні виразники інтелектуальних кодів /гносео-поетика/. Проблема світогляду українців вивчається системно в двох спрямуваннях - висхідним /"пірамідальне" вибудовування світоглядного комплексу - від першочасів до Середньовіччя /етап результативного довершення/ і далі/ та низхідним /від генетично-спадкової даності світогляду сучасній свідомості *ad principio* /.

Вперше проблеми давнього світогляду українців розглядаються в такому далекосяжному в часі контексті /аж від першочасів людства/.

Для розв'язання поставлених у дисертації завдань застосовано такі методи дослідження:

- метод комплексного аналізу, який включає кілька панівних рівнів, а також підрівнів. На основі цього методу здійснюється розгляд світоглядного комплексу українців в його синхронно-діахронічному розвоі /розгорнуто-згорнутому стані/, якою і є власне міфологія. Співдопоміжною в такій аналітиці є інтраспекція /щонайглибше занурення в явище, спостереження за процесами в його структурних "надрах"/;

загалом провідним є метод структурального і семантичного аналізу міфології як структурованої системи систем, допоміжними на різних етапах розв'язання проблематики роботи є:

метод історико-порівняльної ретроспекції, який досліджує витоки світогляду та процеси становлення етно-свідомісної до-

мінанти народу, способи вирацювання естетичних категорій української культури;

метод зіставно-типологічний, який використовується для порівняння образних структур світових доміант /"світового дерева", образів вогню та води/;

метод семантичної локалізації використано для встановлення семантичної специфіки світових образних універсалій в конкретному етно-культурному функціонуванні.

Теоретичне значення праці полягає в тому, що в ній висвітлюються проблеми генези старого слав'яно-руського світогляду, розглядається міфолого-світоглядний комплекс українців в його субстраті та суперстратизації. Порушено питання ідеологічної ролі міфології в формуванні та докінецьному витворенні свідомісно-визначеного стану етносу та питання структурної сталості міфології в її образності. Розглядаються також моменти своєрідності гносео-естетичних спрямувань у світогляді українців.

Практичне значення роботи визначається запропонованим історико-культурним підходом до вивчення проблем архаїчного та середньовічного світогляду наших предків за семіотичним методом, що дає можливість нового осмислення і схарактеризування світоглядної основи українського культурництва.

Спостереження й висновки, які отримано внаслідок аналізу можуть бути використаними в навчальному процесі /у вузівському курсі з фольклористики, історії літератури та теоретичного літературознавства, українознавства, філософії культури, етнопсихології, соціології, мистецтвознавства, чимало цікавого матеріалу віднайдуть в роботі й історики мови/. Робота може бути корисною для укладання й написання підручників, посібників, а

також для написання подальших наукових досліджень.

Апробація дисертації. Дисертація обговорювалася на засіданнях відділу фольклору Інституту українознавства за участю фахівців кафедри фольклору КУ, з історії та психології. Окремі аспекти дисертації викладено у виступах на Науково-практичній конференції, присвяченій 160-річчю заснування Національного університету імені Т.Шевченка /Київ, 1994/ та наукових конференціях Інституту українознавства Національного університету імені Т.Шевченка /Київ, 1994, 1995, 1996/. Матеріали дослідження використовувалися у підготовці лекцій для студентів-філологів, учнів гуманітарних ліцеїв, а також у написанні статей до словниково-довідкових видань. Основний зміст дисертації відображено в трьох публікаціях.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Роботу складають вступ, три розділи і висновки. До роботи додаються список використаної та загальнозорієнтованої на проблематику дисертації літератури.

Зміст роботи.

У вступі обґрунтовується актуальність і новизна теми дослідження, визначається мета і завдання роботи, методи дослідження та термінологічний апарат.

Загалом робота охоплює різні періоди світоглядної "функціональності" в житті українського народу.

Перший розділ має назву "Формула" симбіотизму", розкриває "ключі" сучасних підходів до розгляду міфології як явища сві-

тоглядного та культурницького.

Наука про міф та міфологію в новітній час інколи розпадається на кілька напрямів, зокрема на структуральний, символічний, ритуалістичний. Але найдоцільнішим буде при розгляді проблематики міфа та міфології скористатися всіма цими напрямками, а отже, й їхніми здобутками в комбінаторному поєднанні. Міфологію слід розглядати в комплексі, бо саме такою, комплексною з'явою, вона і є. Сюди відносяться теорія прелогізму колективних уявлень Л. Леві-Брюля, логічний символізм Е. Касіра і психологічний символізм Юнга та структуральний аналіз К. Леві-Строса.

Передовсім, міфологію належить розглядати як складну структуру, що вміщує і обіймає значну кількість систем та підсистем.

Із структурною міфологією тісно пов'язаний, або навіть сплетений і структурований символ.

Акт увіходження в міфологію, уструктурування в неї будь-якого суб'єкта, чи то архаїчного, чи новітнього дослідника, включає уструктурування реціпієтивно-комунікативне, перш за все, у символологію, а через те і в міфологію. Цьому етапу передують розуміння символу, для зрозуміння передаваного в ньому повідомлення. Наступний етап, що настає згодом, вже по "увіходженні", спілкування з символом, і в "символізації", оперування ним.

Сюди входить не тільки інтеркомунікативний напрям символу /внутрішньоспільнотний/, а й деякою мірою суперкомунікативний /міжспільнотний, універсалістський/. Через те і в символології розрізняються символи персональні та універсальні.

Окрім того, говорячи про міф, в ньому треба розрізняти ще й ось такі два вміщення. Слід говорити як про когнітивне /пізна-

вальне/ спрямування, так і про естетичний /художній та охудожнений прояв у міфї/. Бо ж когніція, як і естетизм, безумовно, є присутніми у міфїчних знакових кодифікаціях. Пізнанняве спрямування є внутрішньою місткістю у міфї.

Безумовно, міфологія оперує найпотужнішим інструментом - словом, за своєю природою і містить ці два спрямування. Слово неначе "висвітлює через зовнішньо-видимий естетизм всі "внутрішньо" фіксовані когнітивні /пізнанняві/ "вміщення".

При розгляді міфології як структури, безперечно, належить опиратися на методу французького вченого К.Леві-Строса. З огляду на це, міф розкладається на елементи, на кілька кодів, в ньому можуть виділятися соціологічні, космологічні, астрономічні, етичні та інші коди. Елементи ж вибираються ті, які з більшим чи меншим натягненням можна витлумачити як витворювачів опозиції, тобто як протилежності /дуальні відгомони в архаїчних світоглядах/.

Символічні форми свідомості найдокладніше дослідив неокантіанець Е.Касієр. За його теорією, міф - автономна символічна форма.

У продовження розгляду символічних концепцій, безумовно, належить звернутися й до психологічного символізму К.Юнга. Юнг постулював архаїко-міфїчний спосіб у сфері несвідомого. Вміст колективно несвідомого складається із древніх образів і метафоричних модусів споглядання та з первісних типів або архетипів. Юнг підтримує позицію про більш-меншу постійність архетипічних символів. Архетип є своєрідною місткістю, яку ніколи не можна ні спустошити, ні наповнити. Він зберігається впродовж тисячоліть,

безперестанку вимагаючи все нового витлумачення. За теоретичними позиціями Юнга, жодна універсальна інтерпретація архетипу є неможливою, його зміст може бути зрозумілим лише в конкретному контексті /певно, що сюди слід віднести контекст з особливостями етно-психічної рецепторики/.

В структурі міфології вирізняється певна образна система. Ця образна система, знову ж таки, творить цілі рівні підсистем, які в загальному мають спрямування на виокремлені образно-пануючі "ядра". Ці образно переважаючі віхи в системах становлять собою образну домінанту. Щоправда, ці образні домінанти можуть варіюватися в позиціях. Одні можуть переходити на задній план образної структури з ознакою рецесії, інші ж заступають на їхнє місце, набуваючи домінувань. Тож це, передовсім, виявлялося в появі та специфіці "вживлення" певної "новизни" в їхній структурі. Під такою "новизною" слід розуміти різноманітні впливи та привнесення до вже більш-менш викристалізованих образних структур. При цьому "вживленні" з'являється доповнююча семантика до основного смислового ядра. Доповнююче значення було таким, що конкретно розкриває, а не руйнує семантики образу, не нищить його існування. Все це відбувається в дуже спеціалізованому "горнилі". Спершу відбувається міфоплощинне "зіткнення" /тут спрацьовує інформативно-семантичне наближення/ потім починається процес проникнення та дифузії/процес змішання/, вже після цього все переходить на рівень синтезації /сюди входить обробіток та відбір - підбір, впорядкування "інформативного матеріалу"/, наступним цьому є етап інтерференції /накладання на субстрат інформативного "набутку"/ і на довершення всього цього кінцевий та остаточний етап симбіотизації /повне злиття системних

елементів в єдину систему, повне їхнє уструктурування. Зазначена послідовність симбіотичного процесу подає в собі своєрідну його "формулу". Ця "формула" з її специфікою є властивою не виключно для доби Середньовіччя, але й давнішого часу. Вона має свої складники. Це і "постійні" /етно-кристалізовані/ та "змінні" /привнесення і доповнення/ елементи, які згодом через органічне "вживлення" вже мали позначеність "постійності" в кристалічній решітці /структурі/ етно-світогляду.

Другий розділ "Палеослов"янський світоглядний субстрат".

В ньому дещо по-новому подано окреслення давнього слов"янського світогляду. Передовсім, на основі спільного генетичного походження, а через те і спільних світоглядних рефлексів людства /прамонотеїзм/. Віддалену присутність та пам"ять про прамонотеїзм можна зустріти в усіх архаїчних міфологіях та віровченні про системи світу. Так, у найдавніших гімнах еллінів, що відомі під назвою Орфічних, вміщено вчення про першопричину усього і про походження всіх речей, що відрізняється від уявлень пізнішого язичництва. В Єгипті так само серед пізніших нашарувань вирізнялася бережена жрецькою верхівкою, як основа релігійного вчення, поняття про єдине начало всього існуючого /його називали Аммуном/. В перській Авесті теж є поняття про верховне начало, що згодом заступилося дуалізмом. Це верховне начало названо нествореним, буттям, що все в собі обіймає, вічним і безмежним у часі. У давніх індійців вчення про Парабраму, як воно викладене в найдавніших священних книгах, ясно свідчить про існування ідеї про єдине найвище божество. Давні історичні книги, упорядковані Конфуцієм, подають свідчення того, що давні китайці поклонялися так само єдиному верховному божеству, якого називали

Ксан-ті, тобто найвищий володар. У даоському вченні Лао-дзи це поняття про найвище вседосконале, безсмертне Тао. Найдавніше свідчення про єдинобожжя слов"ян належить Прокопію Кесарійському. Пізніше, через п'ять століть, писав про слов"янське єдинобожжя і німецький літописець Гельмольд. За його словами, серед різних божеств слов"яни вирізняли єдиного Бога на небесах, що має опіку лише над справами небесними.

У затриманні первісного монотеїзму слов"янами виявляється не тільки причетність до світоглядно-спіритичного універсализму, а й універсализм генетико-фізичний, а отже, й культурний загалом.

В роботі наголошуються також питання щодо наявності дуалізму серед слов"янства. Загалом же, як і в персів, арабів, дуалізм яких постав, передовсім, на основі сидеричних спостережень, та вавилонян і китайців, - у слов"ян позиціями дуальності, що мали місце у світогляді, так само були позначені всі культурницько-творчі вияви. Дуальна опозиційність є виявною і при структуральному аналізі за методою К.Леві-Строса. Тож, для кращого розуміння структури образів, що розглядається в роботі, зауважується і слов"янський дуалізм.

Розглядається також інституція жрецтва у давніх слов"ян із застосуванням етимологічних студій щодо лексем на позначення сакральних осіб у слов"ян-русів. Жрецтво зацентроване в увазі так само в дещо новому світлі, як зберігачів та інтерпретаторів світоглядних основ, а не "недорозвинутого" стану, як це подавалося ще донедавна.

На основі структуралізму та семантики у розгляді архетипів у роботі подано аналіз сталих семантичних різнів "світових"

образів /"світового дерева", образів вогню та води/ в старо-українському "контексті" /конкретному контексті за теоретичною базою в розгляді архетипів/. Подається висвітлення гносео-естетичних особливостей цих образів.

"Світове дерево" як гносео-естетична структура має в собі кілька найбільш окреслених вміщень. Отже, "світове дерево" - це водночас і світоструктура /членована будова світу/, і світогенеза /космогонія/ та світоакцепція/ повне сприйняття світу/.

В питаннях розгляду образу "світового дерева", перш за все, виділяється в увазі специфіка семантики простору в ньому. Міфопоетичні простори постають з основними елементами - центром /через те і доцентруванням/ та шляхом /звідси і вибором способу існування, життєвого шляху /правдивого або хибного в розумінні людського згромадження/. Отже, "світове дерево" є надто структурованим, з варіантами рівнів та підрівнів, а й ще - надрівнів. Всі структурні рівні "світового дерева" складали картину всесвіту.

Інший не менш значущий образ світової системи образів - вогонь. Він може виступати у пов'язанні з надто високими абстракціями. Окрім того, "вогонь" має і конкретну морфізацію в світовій системі. Щонайперше, прикладом цього можна означити таке вогненне вміщення, як сонце.

Уявлення про сонце серед слов'яно-русів /українців/ тісно пов'язане з атрибуцією божества та праведності. Сонце має на собі ознаки доброти, чистоти й, загалом, святості. Споконвіку предками було віддавано постійну шану та обожнення сонцю. Образ вогню в своїх розмаїтих семантико-функціональних характеристи-

ках виокреслюється в ось таку схематичну послідовність: моральна, віталістична, ментальна, пурифікаційна, законодавча та законконтролююча /легіфікаційна/ та есхатологічна.

Особливу позицію в світовій структурі та світогенезі займає і такий значущий у світовій системі образних доміант, як образ води. Це надто синтетичний образ /збірний як у поняттях, так і в функціях системи розуміння "витоків світу". Отже, цей образ - вміщення вбирає в часових показниках як початки світу, так і його допочатковість, тобто містить своєрідний ідейно-задумливий момент щодо світу. Загалом, образ води /світових вод є так само, як і образ вогню надто структурованим /рівневим/ і багатопроявним в семантиці. Хоча, в ньому виділяється й найвиразніший стрижневий /космогенезовий/ момент, а також співголосні й співдопоміжні - часові /темпоральні/, мудрісні та свідомісні ознаки.

Третій розділ "Суперстратизація у світогляді. Симбіотичне витворення світоглядного комплексу" присвячено процесам Середньовіччя, що, доповнивши семантику образної системи, сформували світогляд і культуру українців останнього тисячоліття. В розділі також розглянуто спрямування та ознаки середньовічної культури в їхньому змістовому компоненті. Розглядається також друга /велика/ реформа князя Володимира. Першій реформі, в якій було використано ідеологічний струмінь старої слов'янської міфології для творення держави Київської Русі, було віддано місце в другому розділі. Вибір віри за князя Володимира був зумовлений значним фактором, пов'язаним з релігійною психологією народу, з його художньо-емоційним сприйняттям світу: "І пришедшу нам во землю греческу, і воведала нас тамо, і діже службу творяху Богу

своєму, і не знахом - на небесі, іли же землі суще єсть, ібо ність на землі таковаго і красоти таковия, і не знахом, како повідати о сем".¹

У роботі також простежується і слов'яно-болгарський вплив та його роль у формуванні старої руської свідомісної основи /береться до уваги, перш за все, посередництво болгарської книжності /переважно перекладної/ "золотого віку" Симеона. Подальший розвиток русько-української культури визначався місцевими особливостями і загальним прогресуванням духовного та культурного життя в рамках візантійсько-слов'янської спільноти, і звичайно, не виключаючи також й інших інтелектуальних надходжень із Заходу та південного Сходу.

Розглядаються також і інші джерела інформативного надходження. Серед них: "Ізборники" Святослава 1073, 1076, "Шестоднев" Йоана Екзарха та "Твореніє" Йоана Дамаскіна.

Іншу групу, що була так само головною і визначальною в інформативному потоці, а певно, що найвизначальнішою, складали літургійні тексти і сама літургійна практика Церкви. Літургійна практика - це розгорнута книга, яка і своїм вміщенням, і незвичайним естетизмом була і є доступною всім її читачам, як письменним, так і "некнижним", але однаково "чтущим" і через те "чтящим". Це іншу групу складали твори неканонічного походження /апокрифи/.

В роботі відбито також і роль богомільства в реанімуванні старого слов'янського дуалізму. Загалом же, богомільство мало значні ідейні відгомони на Україні. Рознесена по світу, в тому числі й на Русь, богомільська космогонія та есхатологія, вибудувана на принципах дуалізму, виявила значний вплив на на-
¹ Повесть временных лет /под редакцией Д.Лихачева/. - М.-Л., 1950 - Ч.І. - С. 75.

род та народну духовну творчість. Донесені майже до нашого часу народні оповідання, в яких можна простежити болгарсько-богомільські імпульси, а саме їхній дуалістичний характер, мають у собі дуже цікаве інтерпретаційне спрямування. Поряд з чисто дуальними богомільськими мотивами в цих творах є відчутним і вплив православного віровчення, як і вплив окремих апокрифів.

Другий слов'яно-болгарський вплив в українській середньовічній спільноті та, зокрема, в її світогляді, позначився, передовсім, в тлумаченні, розпоширенні та potwierdженні ідеї "Світла", що здавна була відома українцям і мала цілковиту їхню прихильність та відданість до неї. Тож, ісихазм лише potwierджував, деякою мірою трактуючи /подаючи поняття вже "Фаворського Світла"/ та оживлюючи моменти давньої світлопошани серед українців.

Специфіка сутнісних доповнень до "світових образів" серед українців.

"Світове дерево" – дерево крестное, сад оновлений. Передовсім, у семантиці "Світового дерева" в процесі і в результаті симбіотизації виокремлюється рівень саду. Цей "сад" виступає як і в давнину, цілим світом – космосом /всесвітом/, що перетинає всі рівні, окрім щонайнижчого, який тепер визначено в дещо інакшій позиції. Ідея саду, духовно-оновленого простору, поєднується з питаннями Христології, сотирології або редимпторизації /поняття вибавлення світу/ та Маріології. Але найвиразнішою домінантою цього "саду" виступає дерево хресне, яке, власне, і є основою сотирології та Христології. Подібно до того, як "Світове дерево" подає структуру всесвіту, а в ньому виокремлюється "верх" та "низ", так і в новіший час можна віднайти позначення "низу"

та "верху". Але вже в цьому випадку вони мають дещо інакше зацентрування. "Низ" - то щонайнижчий рівень, рівень темряви поза-світової "тьми кромештня", тобто "ад преісподнейший" - пекло. Але, щонайголовніше, "висота" та "глибина", "верх" та "низ" не являють вже надто протиставних та гранично протилежних позицій. Бо ж, "глибини открив естъ дно". А в "Акафісті Бого-родиці": "Радуйся, висото, невосходима челоуіческим умом! Радуйся, глибино, неісследима і ангельськими очима!" Отже, висота і є глибина, глибина і є висота. Поняття "верху" та "низу" майже стирається.

Вода - "премудрість". Подібні процеси можна спостерігати й щодо образу води. Сам цей образ концептуально зосереджений на семантичному рівні води - "премудрості" /"Богословія води"/. Слід сказати, що в системі семантичних полів різних рівнів цього образу спостерігається майже повна сталість та консерватизм. Ті самі рівні можна помітити і в доповнюючих характеристиках: ідейного премудрісного початку /"Неізречення премудрости боговидні почерп еси богатство тайное, всім істочил еси православія води"/, темпоральної основи /"Іже на волнах житейських плавающі челоуіци"/, мортальні ознаки, пурифікаційна сила водної стихії /"Скверну омивая челоуіков, син очища во Јордані"/. Все це зливається в "море" - "океан" сапієнтної /мудрісної/ домінанти, сповненої духовним змістом.

"Вогонь" - законодавчий. "Світ невечерній". Народні вірування про "Сонце" та "світло" дуже близько стоять до книжної літератури. Можна віднайти значну кількість паралелей та аналогій в цьому питанні, сюди відноситься широкий ряд літературно-книжно-

го доробку, як і традиції духовних віршів та апокрифів, так і літургійні твори, а також твори вітців Церкви. Концепти Христології та Маріології, а щонайбільше, то Христології, цілковито перейняті ідеєю "Світла" - "Вогню" - "Сонця". "Солнце Праведное ста на місці своем" - Христос, що постає головою всього і всюди.

У висновках підведено підсумки проведеного дослідження.

Розглянувши міфологічну систему від найдавніших часів до епохи середньовічних трансформацій, можна на повній підставі твердити про те, що світогляд українців є дуже давнім та значним за своїми потенційними можливостями. Сам світогляд і формує етно-культурний контекст. Але кожна етно-стріжнева світоглядна система містить в собі загально-світові моменти і внутрішньо імпульсує до універсалізму.

Світові архетипи /образні домінанти/ показують саме цю універсально-конкретну позначеність. Але архетип у своїй "надзавислості" та постійному тяжінні до сутнісного наповнення значною мірою і спричиняє процеси синтезації /одного з етапів за "формулою симбіотизму"/.

Гетерогенність зводжуваних до спільного знаменника традицій стосується тільки їхньої історичної генеології, в далечині своєї передісторії вони можуть походити від одних і тих самих архетипів, що в глибині полегшує їхній синтез, а кінечно зумовлює певний тип симбіотизму.

Так сталося, наприклад, з монотеїзмом, рефлекс якого були позначені в давньому українському світогляді, особливо це помітно в надто старих колядкових текстах, а інколи і в пізніших,

де видно, що монотеїзм в них, чи прамонотеїзм, є не пізнішим, а саме стародавнім мотивом. Саме це і полегшило якимось чином остаточне потвердження християнського розуміння монотеїзму за князювання Володимира.

Давній дуалізм, що постав в системі вавилоно-перського дуального світогляду і був живлений імпульсами з неї, знову "яскравішає" через контактування з дуальними ідеями богомилів. Тепер вже дуалізм богомилівсько-катарський поштовково спричиняє реанімацію давніх дуальних уявлень у слов'ян. Бо й той давній, і пізніший, мали майже спільне походження. Богомили перейняли ці ідеї світогляду від маніхеїв, що знайомилися з ним відповідно зі Сходу та на Сході.

Таким чином, процес глибинної синтезації, а в безумовному кінцевому результаті - симбіоз, полягає у "сконтактуванні" та "зчепленні" системних рівнів світогляду /"давнина" з "новизною"/ на основі органічної сполучуваності. Ті позиції, які перебували впродовж часу в "реcesії" /незизначена, ледь помітна віддаленість в образі/ переходили в позицію "домінанти" /стрижневого показника/. Тому і той сплав у світогляді, який витворився в кінцевому результаті на Русі-Україні видається доцільним називати не "двовір'ям", або що дещо інакше - синкретизмом, а симбіозом-сплавом /за всіма показниками цього процесу/.

Що ж до самого терміна "двовір'я", то для України він, напевно, був вичерпаним вже на другу половину II ст. Характерним це поняття було більше для північної Русі. Саме тут цей термін і набув, як повне визначення місцевої ситуації, широкого застосування в науці. Дуже поширеним був він і в науці радянської доби,

бо той час відзначається специфічним аналізом християнства у вітчизняній культурі.

Тож, чи настільки українці були далекими від християнських ідей? Заперечну відповідь цьому подає аналіз наведеного у роботі матеріалу. Простежується цілковите сприйняття та вміщення навіть щонайскладніших догматичних позицій у творах фольклорного фонду, чи радше мовити, загально-культурного українського фонду /це і розуміння Бехарестії, і троїчного конценту та вчення щодо святого Духа /пневматизм/.

Тож, інформація не зосереджувалася переважно в вищих "інтелектуальних" колах, але проникла в усі рівні спільноти, де, хоча, і в дещо трансформованому, але в неопівеченому вигляді береглася впродовж століть, будучи показником рівня народного інтелекту. У такий спосіб постав русько /українсько/-візантійський європеїзм, що став основою української культури впродовж останнього тисячоліття.

НА ЗАХИСТ ВНОСЯТЬСЯ ТАКІ ПОЛОЖЕННЯ:

- давня слов'яно-українська міфологія /палеослов'янський світоглядний субстрат/ - то цілком викристалізована та стала світоглядна структура, з вирізненою образною системою, що несла в собі імпульси всезагального універсалізму;

- процеси світоглядної суперстратизації засвідчили спроможність вбирання щонайвищих теолого-догматичних позицій усією староукраїнською спільнотою, а отже, наявність високого інтелектуально-сприйняттєвого рівня в давньому слов'яно-руському /українському/ світогляді;

- середньовічні трансформації не поруїли семантики старої образної системи. Вони лише сутнісно доповнили її, розкривши певною мірою давні "завуальовані" семантичні рівні.

СТАТТІ:

1. Поклоніння небесним світилам у язичництві давніх слов'ян // Вісник Київського університету. Історико-філологічні науки.- К., 1991. - Вип.2. - С. 119 - 123.

2. Реформи князя Володимира Великого та їхні наслідки у світоглядній та соціо-державницькій системах // Людина-Культура-Духовність. Збірник наукових праць. - К., 1996. - Вип.2. - С. 146-153.

3. Михайло Максимович - філософ-дослідник світогляду українців, фольклорист та лінгвіст // Педагог, учений, патріот. Матеріали ІV науково-освітнянської конференції, присвяченої М.О.Максимовичу. - К., 1997. - С. 14 - 18.

Ципко А.В. Мировоззренческий симбиоз в психологии мировых образов в украинской мифологии. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности Ю.01.07 - фольклористика, Киевский университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1997.

Диссертация посвящена исследованию особенностей "функционального" мировых образов /образных универсалий/архетипов// в староукраинском мировоззренческом контексте. Мировые образы /образ "мирового дерева", огня, воды/ рассмотрены в их сущности в палеословянском мировоззренческом субстрате. Анализируется также специфика семантических дополнений древней образной систе-

мы украинской мифологии в период средневековых трансформаций /суперстратизация в мировоззрении// "мировое древо" - "древо крестное", огонь - "свет присносущный", вода - "премудрость"/.

Tsipko, A. The Psychology of Universal Characters in Ukrainian Mythology: A Symbiotic Worldview. A thesis submitted to fulfill the requirements of the Kandidat of Academic Studies in Philology with a specialization in Folklore Studies (10.01.07), Kyiv Taras Shevchenko University, Kyiv, Ukraine, 1997.

This thesis studies the functioning of universal characters (archetypes) in the framework of Old-Ukrainian worldview. Universal characters (i.e. world tree, fire, water) are examined in the context of Paleo-Slavonic worldview substratum. The specifics of semantic additions to the ancient character system in Ukrainian mythology during the transformational medieval period (superstratum — world tree "krestnoie drevo" Tree of the Cross, fire "svit prysnosushchnyi" eternal light, water "premdrost" wisdom) are also analyzed.

Ключові слова: світоглядний симбіоз, етно-нсихе, гносео-естетична специфіка, світоглядний субстрат, міфологія, світогляд-на суперстратизація, контекст.

Підписано до друку 07.05.97р. Формат 60х84/16.
Ум. друк. арк. 1,0. Обл.-вид. арк. 1,0.
Наклад 100. Зам. 208.

Відділ оперативної поліграфії
Центру Міжнародної освіти
227-12-75, 227-37-86

451 563

ЛВ 38.010
Мист

ЛВ 38.010

ДЕРЖ

Мист